

نوع مقاله پژوهشی

بایستگی های راهبردی سیاست خارجی ایران برای شکل گیری اقتصاد مقاومتی

حسین پورا احمدی میبیدی^۱، رحمان حبیبی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۹

چکیده

جمهوری اسلامی ایران، برای افزایش تاب آوری اقتصاد کشور و کاهش آسیب پذیری، الگوی اقتصاد مقاومتی را در دستور کار خود قرار داده است. این الگو برای اجرایی شدن، نیازمند حضور همه نهادها، وزارتخانه‌ها، و سازمان‌های کشور است تا با برنامه‌ریزی‌های منسجم و مکمل یکدیگر، تحقق الگوی یاد شده را امکان پذیر کنند. پژوهش حاضر نیز با هدف ارائه پیشنهادی مناسب به سیاست خارجی برای مقاوم سازی اقتصاد ملی، در پی پاسخ گویی به این پرسش اصلی است که «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران چه اقداماتی را باید در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی و مقاوم سازی اقتصاد داخلی انجام دهد؟» این پژوهش، سعی دارد با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با بهره گیری از الگوی «اقتصاد سیاسی سیاست خارجی مبتنی بر تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی»، برنامه‌ها و الزامات راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی را در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی، تبیین کند. روش گردآوری داده‌های پژوهش، کتابخانه‌ای و اسنادی است و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاست خارجی جمهوری اسلامی با فعال کردن نقش هماهنگی (هماهنگ کردن نهادها و وزارتخانه‌های دیگر)، فرصت سازی (تعامل سازنده با کشورهای منطقه و جهان و تعامل محتاطانه با غرب)، و بستر سازی در دو حوزه داخلی و خارجی (جذب سرمایه گذاری خارجی، ارتقای صادرات، تسهیل مبادلات تجاری و مالی، تسهیل در مبادلات بانکی با استفاده از پیمان‌های پولی) و به طور کلی، با فعال سازی دیپلماسی اقتصاد مقاومتی می‌تواند در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی گام بردارد.

واژگان کلیدی: تاب آوری اقتصادی، آسیب پذیری، اقتصاد مقاومتی، سیاست خارجی و دیپلماسی اقتصاد مقاومتی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مرکز مطالعات علوم انسانی

۱. استاد گروه مطالعات منطقه‌ای و جهانی، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

h-pourahmadi@sbu.ac.ir

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد روابط بین الملل، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) r.habibi7234@gmail.com

The Strategic Essentials of Iran's Foreign Policy in the Formation of a Resistive Economy

Hossein Pourahmadi¹, Rahman Habibi²

Abstract

Resistive economy pattern to be executed requires the presence of all institutions, ministries, and organizations of the country so that they can make possible the implementation of this pattern by complementary planning. The present research, with the aim of providing appropriate requirements for foreign policy to strengthen the national economy, seeks to answer the main question, what are the foreign policy requirements of Iran in realizing the pattern of the resistive economy? This research tries to use the descriptive-analytical method and using the model of "Political Economy of Foreign Policy Based on the Realization of the Resistive Economy Pattern" to explain strategic plans and requirements of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran for achieving resistive economics. The method of collecting information is also libraries and documents. The findings of the research show that Iran's foreign policy by activating the coordination role (coordinating other institutions and ministries), opportunity building (the de-securitization of the country, constructive interaction with the countries of the region and the world), and pave the way in both domestic and foreign areas (facilitating trade, facilitating banking exchanges the use of Currency Swap and Block-Chain payment system), can take a step in the direction of realizing a resistive economy pattern.

Keywords: Economic resilience, vulnerability, resistive economy, foreign policy and diplomacy of the resistive economy.

1. Professor at Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

2. Graduate of International Relations Masters at Shahid Beheshti University, Tehran, Iran .

(Corresponding Author).

r.habibi7234@gmail.com

مقدمه

دستیابی به رشد و شکوفایی اقتصادی و در پی آن، مقاوم‌سازی اقتصاد ملی، یکی از اهدافی است که همه کشورهای سعی دارند با برنامه‌ریزی‌های مشخص، آن را دنبال کنند و جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنا نبوده است؛ چنان‌که با پیروزی انقلاب اسلامی و به‌طور مشخص، با پایان جنگ تحمیلی، بحث توسعه اقتصادی و رهایی کشور از وابستگی به نفت مطرح شد؛ اما دولت‌های ایران پس از انقلاب، الگویی را در کشور دنبال کرده‌اند که بیشتر وارداتی بوده و با شرایط سیاسی، فرهنگی، و اقتصادی کشور تناسب نداشته است. سیاست خارجی نیز با توجه به نوع الگوی اتخاذشده، گاهی رویکرد برون‌زا و گاهی هم رویکرد درون‌گرا را در پیش گرفته است؛ به این معنا که در برخی از برهه‌های زمانی، بیشتر توجه آن به بیرون مرزها بوده و سعی کرده است با جذب منابع و امکانات خارجی، زمینه را برای توسعه فراهم کند. گاهی نیز سیاست خارجی با جهت‌گیری‌های غیر توسعه‌ای و بی‌توجهی به مقاوم‌سازی اقتصاد ملی نتوانسته است از منابع منطقه‌ای و بین‌المللی برای فعال‌سازی ظرفیت‌های داخلی استفاده کند. چنین نوساناتی در اقتصاد سیاسی سیاست خارجی، مانع شکوفایی اقتصاد داخلی شده است؛ زیرا سیاست خارجی ایران با تأثیرپذیری از رویکردهای توسعه‌ای بیشتر درون‌گرا و عدم اولویت‌بخشی به اهداف اقتصادی نتوانسته است از منابع خارجی در راستای اهداف پیش‌بینی‌شده در اسناد فرادستی، همچون سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و برنامه‌های توسعه پنج‌ساله کشور، استفاده کند.

بی‌توجهی به مقاوم‌سازی اقتصاد در دهه‌های گذشته موجب شده است که کشور در زمان تحریم‌ها نتواند پویایی اقتصادی خود را حفظ کند. به همین دلیل، بهره‌گیری از الگوی پیشرفت بومی و ارائه خط‌مشی‌هایی در سیاست داخلی و خارجی که بتواند از ظرفیت‌های اقتصادی منطقه‌ای و بین‌المللی برای تقویت و رشد اقتصاد ملی استفاده کند، به‌عنوان یک ضرورت روزافزون، پیش روی نظام جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است. در این راستا، الگوی اقتصاد مقاومتی، به‌عنوان الگوی بومی پیشرفت برای رفع معضلات اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۹ مطرح شد. رهبر ایران در سال ۱۳۹۲ نیز سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی را با تأکید بر شاخص‌هایی همچون رویکرد جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو، برون‌گرا، کارآفرین، نوآور و دانش‌بنیان، رقابت‌پذیر، و اصلاح الگوی مصرف، ابلاغ کرد. این الگو تنها برای ایران نیست، بلکه کشورهای دیگر نیز به موضوع توسعه و مقاوم‌سازی اقتصاد ملی توجه دارند (Supreme Leader, 23 June 2015).

از آنجا که تحقق اقتصاد مقاومتی، مقاوم‌سازی و افزایش تاب‌آوری اقتصاد کشور را برای مقابله با

تکانه‌ها و تحریم‌های بین‌المللی در پی خواهد داشت، این الگو نیازمند برنامه‌ریزی‌های دقیق و به‌دور از هرگونه جهت‌گیری سیاسی و اقتصادی دستگاه‌های گوناگون کشور است تا زمینه‌های استفاده از منابع و امکانات بالقوه کشور و محیط‌های منطقه‌ای و بین‌المللی فراهم شود. براین اساس، نقش سیاست خارجی و دیپلماسی اقتصادی کشور را نمی‌توان نادیده گرفت. هرچند در اقتصاد مقاومتی بر درون‌زایی تأکید می‌شود، اما این به معنای بستن درهای کشور، انتخاب راهبرد انزواگرایی و به‌طور کلی منفعل بودن سیاست خارجی نیست، بلکه برعکس، تحقق آن در بسیاری از موارد، نیازمند تقویت مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی است. بندهای ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳ و همچنین، برخی دیگر از بندهای سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی، گویای این مدعا است؛ بنابراین، فعال‌سازی اقتصاد سیاست خارجی پویا و همسو کردن آن با اهداف پیشرفت و مقاوم‌سازی اقتصاد ملی از جمله ضرورت‌هایی به‌شمار می‌آید که در اقتصاد مقاومتی و تجربه موفق کشورهای دیگر در امر مقاوم‌سازی اقتصاد ملی مطرح شده است. با این حال، یکی از خلأهای سیاست خارجی برای تحقق اقتصاد مقاومتی، فقدان برنامه‌های راهبردی در این حوزه است که پژوهش حاضر در پی حل آن است.

۱. پیشینه پژوهش

بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده تاکنون، چستی اقتصاد مقاومتی را بررسی و تحلیل کرده‌اند. مقاله «اقتصاد مقاومتی؛ چستی، چرایی، مبانی، مؤلفه‌ها، اهداف، و راهبردها (در کلام مقام معظم رهبری)» نوشته محمود اصغری (۱۳۹۴)، مقاله «اقتصاد مقاومتی از منظر اقتصاد سیاسی» نوشته محمدصادق جنان‌صفت (۱۳۹۵)، و مقاله «اقتصاد مقاومتی؛ درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل» و حجت‌الله عبدالملکی (۱۳۹۴) از جمله این پژوهش‌ها به‌شمار می‌آیند. دسته دیگری از پژوهش‌های انجام‌شده مانند «نسبت امنیت و توسعه؛ الزامات سیاست خارجی» نوشته شاپوری و همکاران (۱۳۹۶) و «دیپلماسی اقتصادی و سیاست خارجی توسعه‌گرا، ابزارهای موفقیت راهبرد توسعه‌ای جمهوری اسلامی ایران در اقتصاد جهانی» نوشته فرهاد دانش‌نیا (۱۳۹۱)، به رابطه امنیت، سیاست خارجی، و توسعه اقتصادی توجه داشته‌اند. برخی دیگر از آن‌ها نیز رابطه اقتصاد مقاومتی و نقش آن در پیشبرد اهداف سیاست خارجی را تحلیل کرده‌اند که نمونه آن را می‌توان در پژوهش سیدعطاءالله موسوی (۱۳۹۵) با عنوان «اقتصاد مقاومتی و سیاست خارجی» مشاهده کرد.

همچنین، مصطفی سمیعی‌نسب (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «دیپلماسی اقتصادی، راهبرد مقابله با

تحریم‌های اقتصادی در منظومه اقتصاد مقاومتی» و فاطمه سلیمانی پورلک (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «الزامات تقویت دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در شرایط پساتحریم» بر دیپلماسی و تحریم‌ها تمرکز و تأکید داشته‌اند و تنها در بخش پایانی پژوهش خود، پیشنهادهایی را به‌عنوان راهکار مطرح کرده‌اند. سرانجام، علی باقری و مصطفی موسوی (۱۳۹۷) نیز در مقاله «مفهوم‌شناسی اقتصاد مقاومتی و تبیین نقش و جایگاه آن در دوران پساتحریم» سعی کرده‌اند، مفاهیم و مبانی نظری سیاست اقتصاد مقاومتی و راهبردهای اصولی پیاده‌سازی آن در دوران پساتحریم را شناسایی کنند.

با توجه به پیشینه پژوهش‌های انجام‌شده می‌توان گفت، به بحث برنامه‌ریزی و بررسی الزامات راهبردی برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از بُعد مقاومت‌سازی اقتصادی و اقتصاد مقاومتی، توجه چندانی نشده است. پژوهش حاضر که به‌لحاظ هدف، توسعه‌ای-کاربردی و به‌لحاظ ماهیت، کیفی است، تلاش کرده است، برنامه‌ها و الزامات راهبردی سیاست خارجی برای تحقق اقتصاد مقاومتی را به روش توصیفی-تحلیلی تبیین کند. براین اساس، در بخش نخست این پژوهش، با تحلیل محتوای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و سخنان رهبر انقلاب در طول سال‌های اخیر کوشش کرده‌ایم، الگوی سیاست خارجی مبتنی بر تحقق اقتصاد مقاومتی را شناسایی کنیم و در بخش دوم، با استفاده از الگوی یادشده، برنامه‌ها و الزامات راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را برای تحقق اقتصاد مقاومتی تبیین کرده‌ایم.

۲. چارچوب نظری پژوهش

۲-۱. الگوهای توسعه

امروزه هدف بسیاری از کشورها و پویایی‌های موجود در نظام بین‌الملل، تلاش برای توسعه اقتصادی پایدار است و دولت‌ها با به‌کارگیری الگوهای توسعه در راستای دستیابی به آن تلاش می‌کنند. به‌لحاظ نظری، سه الگوی توسعه درون‌گرا، برون‌گرا، و مختلط وجود دارد (Pahariya, 2008: 1) که در ادامه به آن‌ها اشاره شده است.

≠ جایگزینی واردات (توسعه درون‌زا با رویکرد درون‌گرایی)

توسعه درون‌گرا بر راهبرد جایگزینی واردات، خودکفایی، و خوداتکایی اقتصادی استوار است. این الگو بر تلاش برای رشد و توسعه، بدون استفاده از امکانات و منابع خارجی و تنها با به‌کارگیری هرچه بیشتر منابع داخلی (درون‌زایی) استوار است. راهبرد جایگزینی واردات به دخالت فعال دولت در اقتصاد و نظارت آن بر بخش خصوصی تأکید دارد (Afzali & Kiani; 2012: 127). درون‌گرایی به سیاست‌هایی

اشاره دارد که تولید داخلی را از طریق افزایش هزینه واردات (اعمال تعرفه‌ها) تقویت می‌کند. تصور بر این است که با این حمایت‌ها، صنعت نوپا بتواند رشد و با بازارهای بین‌المللی رقابت کند. بزرگ‌ترین آسیب سیاست جایگزینی واردات این است که صنایع داخلی به پشتیبانی شدن در برابر رقبای خارجی عادت می‌کنند و در نتیجه در پی افزایش کارآمدی و رقابت نخواهند بود (Pahariya, 2008: 1-2).

≠ توسعه صادرات (توسعه برون‌زا با رویکرد برون‌گرایی)

الگوی برون‌گرایی توسعه صادرات، بر نظام اقتصاد آزاد، بازار، نقش بیشتر بخش خصوصی، و کاهش دخالت دولت استوار است. بر پایه این دیدگاه، پیوند داشتن با اقتصاد بین‌المللی و بازار جهانی و همچنین، برقراری روابط اقتصادی با کشورهای توسعه‌یافته، برای بهره‌گیری از امکانات و منابع خارجی، ضروری به‌شمار می‌آید. مزیت اصلی راهبرد توسعه صادرات، که مبتنی بر تولید کالاهای رقابتی است، فراهم شدن امکان دستیابی کشور به اقتصاد مقیاس است. با افزایش تولید داخلی و اشباع بازار، تولید متوقف نمی‌شود، بلکه می‌تواند به بازارهای منطقه‌ای و بین‌المللی نیز گرایش پیدا کند. همین امر می‌تواند نقش مهمی در افزایش تولید، اشتغال، کاهش فقر (Bhagwati, 1988: 40-41) و همچنین، کاهش هزینه‌های تولید (Celli, 2013: 255) داشته باشد. مشکل راهبرد توسعه صادرات این است که با توجه به باز بودن درهای تجارت، صنایع صادراتی داخلی در مراحل اولیه رشد خود نمی‌توانند با تولیدکنندگان خارجی رقابت کنند.

≠ رویکرد مختلط (درون‌زایی با رویکرد برون‌گرایی)

الگوی توسعه مختلط، ترکیبی از عناصر راهبردهای برون‌گرایانه و درون‌زا است که بر بهره‌گیری هم‌زمان از منابع، فرصت‌ها، و امکانات داخلی و خارجی تأکید دارد. این الگو با یک رویکرد هوشمندانه به نظام سرمایه‌داری و بازار جهانی نگاه می‌کند؛ به گونه‌ای که از یک سو نمی‌خواهد از بازار جهانی جدا شود و از سوی دیگر، اعتقادی به حل شدن در بازار آزاد ندارد (Afzali & Kiani, 2012: 128). در این الگو، عوامل درون‌زا، جایگاه مرکزی و نقش اصلی را در طراحی توسعه به خود اختصاص می‌دهند و هم‌زمان، به برون‌گرایی، یعنی استفاده از منابع بین‌المللی و دستیابی به بازارهای خارجی برای صدور تولیدات نیز توجه می‌شود؛ بنابراین، الگوی توسعه مختلط می‌تواند با توجه به شرایط اقتصاد سیاسی هر کشوری تعریف شود. توسعه، مسئله‌ای جهان‌شمول است، اما تفسیر آن باید پیرو زمینه‌های متفاوت در جوامع گوناگون باشد؛ زیرا فرایند توسعه برای همه جوامع یکسان نیست و محیط‌های فرهنگی گوناگون، نتایج توسعه‌ای متفاوتی را در پی دارند (Dixon, 2008: 32).

۲-۲. اقتصاد مقاومتی به مثابه الگوی بومی توسعه

طراحی و اجرای راهبردهای اقتصادی برای دستیابی به توسعه اقتصادی و اجتماعی، یکی از روش‌های معمول در میان کشورها است. کشورها می‌کوشند تا راهبرد و روش‌های رسیدن به پیشرفت و توسعه را با توجه به شرایط سیاسی، اقتصادی، دگرگونی‌های بین‌المللی، فرهنگی، و ارزشی حاکم بر جامعه خود تدوین کنند. جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنا نبوده و با تأکید بر شرایط اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی خود، الگوی بومی اقتصاد مقاومتی را در پرتو الگوی ایرانی-اسلامی پیشرفت مورد توجه قرار داده است (Heydari & Qarbi, 2016: 39). افزون بر مسائل فرهنگی و ارزشی، باید به تحریم‌های بین‌المللی نیز اشاره کرد که در ارائه الگوی اقتصاد مقاومتی مؤثر بوده است.

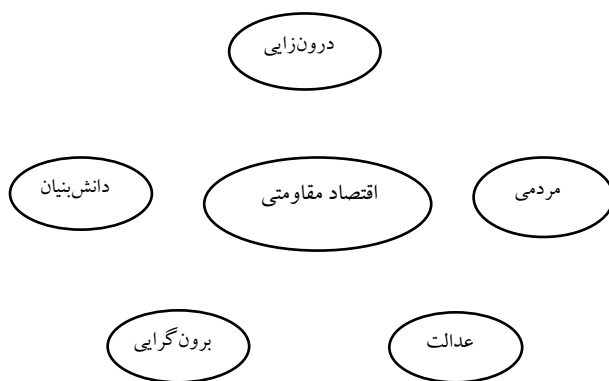
اقتصاد مقاومتی، اقتصادی است که «با هدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله،... با رویکرد جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، پیشرو، و برون‌گرا» تعریف می‌شود (Supreme Leader, 20 February 2014). رهبر انقلاب به‌عنوان کسی که برای نخستین بار در سال ۱۳۸۹ اصطلاح اقتصاد مقاومتی را مطرح کردند، در این مورد می‌فرماید: «اقتصاد مقاومتی، یعنی آن اقتصادی که مقاوم است؛ با تحریکات جهانی، با تکان‌های جهانی، با سیاست‌های امریکا و غیر امریکا زیرو رو نمی‌شود» (Supreme Leader, 21 March 2014). در واقع، اقتصاد مقاومتی، اقتصادی است که سبب شود، کشور در شرایط تحریم و تکان‌های شدید بتواند مقاومت کند و مسیر خود را ادامه دهد.

۲-۳. اصول اقتصاد مقاومتی

درون‌زایی، برون‌گرایی، مردمی بودن، دانش‌بنیان بودن، و عدالت‌محوری از اصول اقتصاد مقاومتی به‌شمار می‌آیند. این اصول با تحلیل محتوای سیاست‌های کلان ابلاغی اقتصاد مقاومتی ۱۳۹۲، سخنرانی رهبر انقلاب در ابتدای سال ۱۳۹۳، و همچنین، سخنرانی ایشان در ابتدای سال ۱۳۹۵ در حرم مطهر رضوی (ع)، استخراج شده‌اند.

دولت مورد نظر سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی، همانند دولت توسعه‌گرا باید با ظرفیت‌سازی توسعه‌ای خود در دو بُعد داخلی و خارجی (Evans, 2001: 48 & 152) و توجه هم‌زمان به دو مؤلفه درون‌زایی و برون‌گرایی، بتواند بسترهای مردمی شدن «همکاری با بخش خصوصی» (بند یک)، دانش‌بنیان شدن (بند ۲ و ۱۱)، و عدالت‌محوری (بند ۴) را فراهم کند. درون‌زایی «به مجموعه نهادها و سازمان‌هایی اطلاق می‌شود که از بطن جامعه و لایه‌های زیرین و نهادهای آن آغاز می‌شود و کم‌کم و با بسترسازی، به لایه‌های بالاتر رسوخ می‌کند و به تدریج، تغییرات مورد نظر را به وجود می‌آورد» (Latifi, 2009; 74).

بندهای ۳، ۸، و ۲۴ (رشد بهره‌وری و تقویت عوامل تولید) و بند ۲۲ (به کارگیری ظرفیت‌های داخلی) از سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی و همچنین، اقدامات ۲، ۶، و ۱۰ (احیای ظرفیت‌های تولیدی و تقویت آن در کشور)، که در توصیه‌های رهبر انقلاب به دولت یازدهم مشاهده می‌شود، به بُعد درون‌زایی اقتصاد مقاومتی اشاره دارد (Supreme Leader, 20 March 2016).

شکل (۱): اصول اقتصاد مقاومتی

منبع: تحلیل بیانات رهبر انقلاب درباره اقتصاد مقاومتی

در اقتصاد مقاومتی، در کنار تأکید بر درون‌زایی و استفاده از ظرفیت‌های داخلی، به برون‌گرایی هم اشاره شده و در اسناد فرادستی‌ای همچون سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، بر پیوند راهبردی با همسایگان و تعامل سازنده با کشورهای گوناگون تأکید شده است (Habibi, 2017; 1921). «اقتصاد مقاومتی به این معنا نیست که ما اقتصاد خودمان را محصور و محدود به خود کشور می‌کنیم؛ با اقتصاد جهانی تعامل دارد» (Supreme Leader, 21 March 2014)؛ از این رو، این نوع اقتصاد، برای رشد خود نیازمند رابطه داشتن با کشورهای دیگر است. بندهای ۶، ۱۰، ۱۲، ۱۳، و ۱۵ (تنوع در صادرات کالا و خدمات، تنوع مبادی تجاری، و توسعه پیوندهای راهبردی کشور) از سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی و اقدامات ۳ و ۴ (واردات هدفمند با رویکرد تقویت تولید داخلی) در توصیه‌های رهبر انقلاب، به این موضوع توجه داشته‌اند (Supreme Leader, 20 March 2016). به این ترتیب، می‌توان گفت، اهدافی که در اقتصاد مقاومتی دنبال می‌شوند، دالی بر درون‌گرا بودن آن نیست و دولت نمی‌تواند سیاست انزواگرایی را برای پیشبرد اهداف اقتصاد مقاومتی در پیش گیرد.

۲-۴. ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی

در این قسمت کوشیده‌ایم، برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های الگوی اقتصاد مقاومتی را با توجه به سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی، سخنان رهبر انقلاب، و اسناد فرادستی استخراج کنیم.

جدول (۱): ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی

تعامل محتاطانه با غرب، گسترش همکاری با کشورهای منطقه به‌ویژه همسایگان	ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی
دیوان‌سالاری قدرتمند، هماهنگ و به‌دور از رقابت‌های سیاسی	
دولت کارآمد و هدایت منابع به‌سوی بی‌اثر کردن تحریم‌ها	
همکاری با مردم و بسترسازی برای فعالیت بخش خصوصی	
اتخاذ سیاست‌های تجاری و صنعتی‌سازی هوشمندانه	
افزایش صادرات غیرنفتی و تنوع بازارهای صادراتی	
ارتقای کیفیت تولیدات داخلی و صادرات غیرنفتی	
توجه به رشد، توسعه اقتصادی، و عدالت اجتماعی	
افزایش صادرات برق، گاز، و فرآورده‌های نفتی	
نخبگان با روحیه جهادی و مصمم به پیشرفت	
استفاده از ظرفیت‌های داخلی و خارجی	

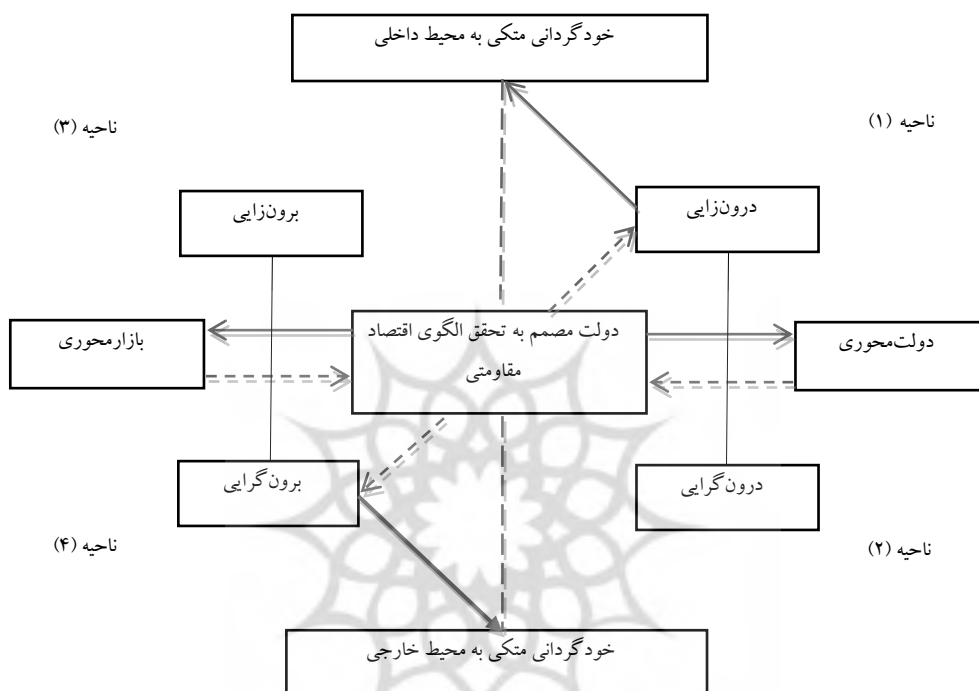
منبع: تحلیل بیانات رهبر انقلاب و سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی درباره سیاست خارجی و اقتصاد

البته این ویژگی‌ها به معنای تفاوت چشمگیر اقتصاد مقاومتی با سایر تجربه‌ها و الگوهای موفق توسعه نیست. رهبر انقلاب در این باره می‌فرماید: «البته این الگو مختص ما نیست؛ الگوی اقتصاد مقاومتی را برخی از کشورهای دیگر هم برای خودشان پیش‌بینی کردند» (Supreme Leader, 23 June 2015)؛ چنان‌که کشورهای توسعه‌یافته امروزی نیز به دلیل برخوردار بودن از ویژگی‌هایی همچون نخبگان توسعه‌گرا، دیوان‌سالاری قدرتمند، دولت کارآمد، همکاری با بخش خصوصی، توجه به رشد و توسعه اقتصادی، صنعتی‌سازی و توسعه بخش تولید، ارتقای صادرات، توجه به منابع و امکانات بین‌المللی، گسترش همکاری بین‌المللی، استقلال سیاست خارجی (آزادی عمل دولت از عوامل محدودکننده و حاشیه‌ای) و همچنین، مذاکرات اقتصادی، مالی و تجاری، توانسته‌اند مسیر توسعه و مقاوم‌سازی اقتصاد را پیمایند (Evans, 2001: 48,152)

۲-۵. الگوی سیاست خارجی مبتنی بر تحقق اقتصاد مقاومتی

دولت و سیاست‌های آن و نه نوع نظام سیاسی (دموکراتیک و غیردموکراتیک) در توسعه اقتصادی کشور اهمیت فراوانی دارد. دولتی که رویکرد توسعه‌گرایانه داشته باشد و بتواند با ساختار درونی قدرتمند،

خودگردانی متکی به دو محیط داخلی و خارجی را در دستور کار قرار دهد، دولتی مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی به شمار می‌آید. در این نوع دولت، از یک سو، به نخبگان خواهان توسعه و دیوان‌سالاری قدرتمند توجه می‌شود، و از سوی دیگر، بر خودگردانی متکی به جامعه تأکید می‌شود. هرچند به نظر می‌رسد که «خودگردانی متکی به جامعه» مفهومی متناقض است، اما می‌تواند دولت را از تأثیرپذیری از گروه‌ها و موضوع‌های غیر توسعه‌گرا در داخل و خارج از کشور در امان نگه دارد و در عین حال، به این نکته اشاره می‌کند که دولت برای تحقق اهداف توسعه‌ای کشور به محیط پیرامونی خود نیاز دارد.

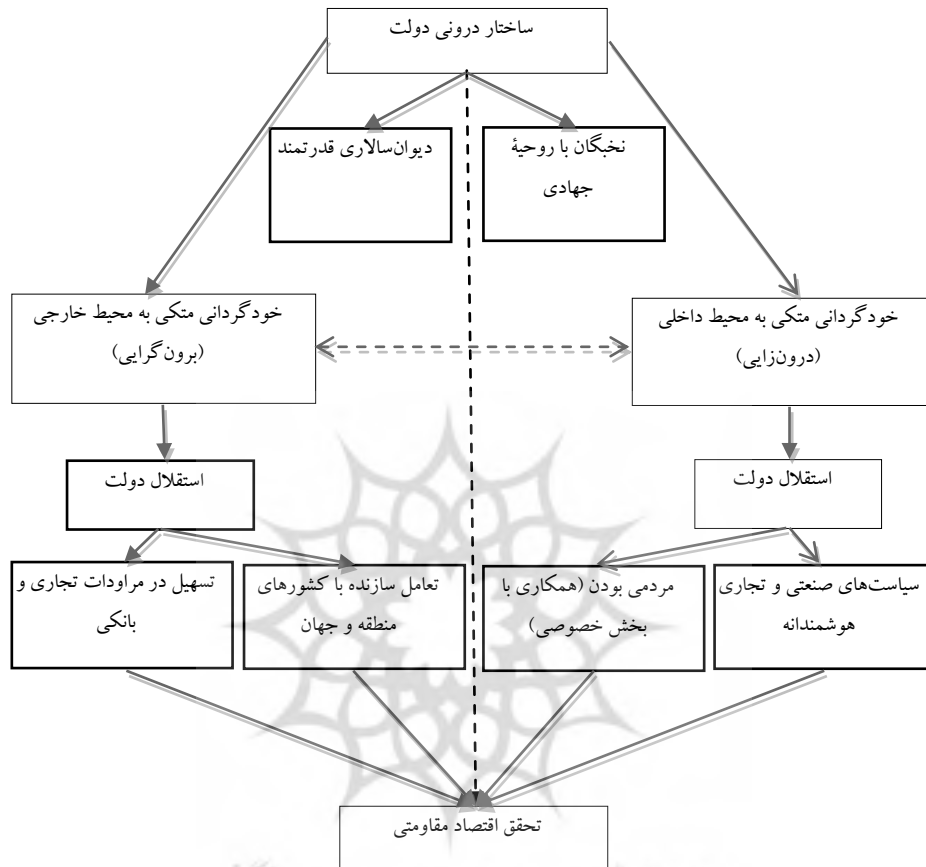

شکل (۲): مدل اقتصادی دولت مصمم به تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی

منبع: یافته‌های پژوهش

مبانی اندیشه‌ای دولت مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی که مبتنی بر دو اصل درون‌زایی (استفاده از ظرفیت‌های داخلی) و برون‌گرایی (استفاده از منابع و بازارهای تجاری خارجی) و همچنین، استقلال نخبگان از موضوع‌های غیر توسعه‌ای است، نشان می‌دهد که این دولت در میانه رویکرد دولت‌محوری (درون‌زادرون‌گرا) و بازارمحوری (برون‌زایبرون‌گرا) قرار دارد. بر این اساس، دولت مصمم به تحقق اقتصاد

مقاومتی جمهوری اسلامی ایران باید برای تحقق مقاوم‌سازی اقتصاد ملی، به ناحیه (۱) و (۴) شکل شماره (۲) توجه داشته باشد؛ زیرا در صورت خودگردانی متکی به محیط داخلی ناحیه (۱) دولت مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی و درون‌زایی) و خودگردانی متکی به محیط خارجی ناحیه (۴) دولت مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی و برون‌گرایی) امکان تحقق اهداف برنامه‌ریزی شده توسط دولت وجود دارد.

شکل (۳): مدل سیاست خارجی مبتنی بر تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌گونه که اشاره شد، دولت مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی نمی‌تواند تنها به منابع داخلی برای توسعه اکتفا کند؛ بنابراین، سیاست خارجی اش را با توجه به الزامات اهداف توسعه خود سامان‌دهی می‌کند؛ به گونه‌ای که می‌توان اصطلاح «سیاست خارجی مبتنی بر تحقق اقتصاد مقاومتی» یا «سیاست

خارجی دولت مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی» را برای چنین دولتی به کار برد؛ از این رو، به منظور ارائه بایسته‌های روشمند و منطقی برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، مدل «اقتصاد سیاسی سیاست خارجی مبتنی بر تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی» (شکل شماره ۳)، به عنوان مدل پیشنهادی این پژوهش برای بررسی موضوع طراحی شده است. توجه هم‌زمان به اقتصاد سیاسی داخلی-بین‌المللی و تأثیر این دو بر سیاست خارجی و همچنین، تأثیری که اقتصاد سیاسی داخلی و بین‌المللی به واسطه سیاست خارجی بر تحقق اقتصاد مقاومتی دارند، از مزیت‌های عمده این مدل به شمار می‌آید. با توجه به اینکه این مدل، از یک سو با شاخص‌های اقتصاد مقاومتی و شرایط بومی کشور هماهنگ است و از سوی دیگر، پشتوانه دستاوردهای موفق کشورها در مقاوم‌سازی اقتصاد ملی را به همراه دارد، می‌توان برپایه آن، الزامات سیاست خارجی را برای تحقق اقتصاد مقاومتی مشخص کرد.

۳. موانع تحقق اقتصاد مقاومتی

۳-۱. وابستگی به درآمدهای نفتی

وابستگی به درآمدهای نفتی در شرایطی که قیمت نفت در نوسان است، می‌تواند آسیب‌پذیری کشور را افزایش دهد و کشور را به سوی اتخاذ سیاست‌های تدافعی و هنجارپذیر سوق دهد. چنین وضعیتی را می‌توان برای جمهوری اسلامی ایران نیز مطرح کرد. وابستگی ایران به نفت، که ستون اصلی و مهم اقتصادی آن به شمار می‌آید، موجب شده است که به شدت در برابر فشارهای اقتصادی بین‌المللی آسیب‌پذیر باشد (Güngören, 2015: 3)؛ به این معنا که فشارها می‌توانند از طریق تحمیل تحریم‌ها و اعمال ممنوعیت‌ها افزایش یابند و بر سیاست خارجی و بودجه کشور تأثیرگذار باشند؛ برای نمونه، دولت به دلیل تحریم‌های بین‌المللی و کاهش درآمدهای نفتی در سال ۱۳۹۱ نتوانست از افزایش نرخ ارز جلوگیری کند و همین امر، افزایش یک‌باره قیمت‌ها و بی‌ثباتی اقتصاد ملی را در پی داشت. چنین وضعیتی در سال‌های اخیر نیز تکرار شد (Habibi, 2018; 758).

۳-۲. تحریم‌های بانکی

یکی از واقعیت‌هایی که اقتصاد کشور با آن دست‌وپنجه نرم می‌کند، تحریم‌های بانکی و تجاری است که در این میان، تحریم‌های بانکی و ارزی از اهمیت بیشتری برخوردارند. بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که حوزه مالی، محدودیت‌های مالی‌ای مانند انسداد دارایی‌ها و وام‌های بانک‌های خارجی را به همراه داشته که موفقیت سیاسی آن، حدود ۴۱ درصد بوده است؛ در حالی که تحریم‌های تجاری، ۲۵

درصد، اثربخش بوده‌اند. این آمارها اهمیت امور مالی را نشان می‌دهد و کاهش مبادلات تجاری، معلول محدودیت‌های مبادلات بانکی و مالی ایران با طرف‌های تجاری‌اش بوده است (Mousavi Shafaei & Naghdi, 2015: 28). تحریم‌های بانکی سبب شده است که بازرگانان به مسیرهای غیربانکی‌ای همچون صرافی‌ها روی آورند. دریافت نکردن خدمات بانکی بین‌المللی و در نتیجه، افزایش ریسک برای طرف‌های تجاری ایران، از پیامدهای تحریم‌های بانکی بوده است که نتیجه آن، کاهش تولید و تضعیف حضور کالاهای ایران در بازارهای بین‌المللی است.

۳-۳. نظامی‌گری در منطقه

دگرگونی‌های چند سال اخیر منطقه و بی‌ثباتی‌های ناشی از آن، سبب شد که کشورهای منطقه برای مقابله با تهدیدهای احتمالی، خرید تسلیحات نظامی را در دستور کار قرار دهند. نوع تسلیحاتی که کشورهای منطقه خریداری می‌کنند، نشان می‌دهد که این سلاح‌ها تنها برای مبارزه با بازیگران غیردولتی نیست، بلکه از تهدید خارجی‌ای که بیشتر از سوی ایران احساس می‌شود، سرچشمه می‌گیرد؛ زیرا بیشتر آن‌ها سلاح‌های سنگین متعارف مانند هواپیماهای جنگی، وسایل زرهی، و سامانه‌های موشکی هستند (Jarzabek, 2016: 1-3). گزارش مؤسسه بین‌المللی پژوهش‌های صلح استکهلم نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۶، هزینه نظامی تمام کشورهای منطقه غرب آسیا به‌غیر از لبنان، قطر، امارات، و سوریه، حدود ۱۹ درصد نسبت به سال ۲۰۰۷ افزایش یافته است (SIPRI: April, 2017). در سال ۲۰۱۷ نیز هزینه‌های نظامی منطقه، حدود ۶/۲ درصد نسبت به سال ۲۰۱۶ و حدود ۲۹ درصد نسبت به سال ۲۰۰۸ افزایش یافته است (SIPRI: April, 2018)؛ براین اساس، کشوری که مجبور است درآمد خود را صرف امور دفاعی و امنیتی کند، باید از هزینه‌های توسعه‌یافتگی خود بکاهد؛ زیرا نمی‌تواند منابع محدود خود را به حوزه‌های گوناگون تخصیص دهد.

۳-۴. بخشی‌نگری و بی‌توجهی به اولویت‌ها

هر گونه تصمیم بخشی‌نگر، جزیره‌ای‌وار، و نامنسجم، منابع کشور را هدر می‌دهد و نمی‌تواند توسعه اقتصادی را در پی داشته باشد. غلامحسین شافعی، رئیس اتاق بازرگانی، صنایع، معادن، و کشاورزی ایران در ارزیابی وضعیت صنعتی کشور می‌گوید: «از ۱۶۸ رشته صنعتی دنیا، ۱۳۰ رشته در ایران فعال است؛ در حالی که آلمان، به‌عنوان مهم‌ترین کشور صنعتی جهان، برای دهه‌ها تنها روی ۲۶ رشته متمرکز بوده است. در صنعت خودرو، ۸۱ واحد تولید خودرو در کشور وجود دارد. تعداد واحدهای صنعتی خودرو در

آلمان ۱۲، آمریکا ۲۹، فرانسه ۸، ژاپن ۱۱، و کره ۵ واحد است که این‌ها به معنای نبود یک استراتژی واحد برای توسعه زیرساخت‌های کشور است» (Moqavemati News, 11 September 2017). نبودن اولویت‌بندی برای توسعه بخش‌های مهم اقتصادی و پیشران‌ها، مانع تخصیص سرمایه‌ها به بخش خاصی شده و بی‌توجهی نخبگان به صنعتی‌سازی و واردات کالاهایی که مشابه داخلی دارند نیز بر رقابت‌پذیری تولیدات داخلی و اشتغال، تأثیر منفی گذاشته است.

۳-۵. الگوهای توسعه وارداتی

جمهوری اسلامی ایران، همواره تحت تأثیر دو گرایش فکری خوش‌بینانه و بدبینانه به اقتصاد جهانی بوده و به همین دلیل، موضع‌گیری‌های آن در برابر اقتصاد جهانی، از واگرایی تا همگرایی و از تمرکز اقتصادی تا آزادسازی اقتصادی، در نوسان بوده است (Soleimani, 2016: 326)؛ چنان‌که دولت‌سازندگی برای پیشبرد سیاست‌های بانک جهانی و دریافت وام، سیاست خصوصی‌سازی را در پیش گرفت، اما این سیاست، به دلیل بی‌ثباتی اقتصادی و محیط کسب‌وکار نامساعدی که در نتیجه سیاست تعدیل اقتصادی شکل گرفته بود، به شکست انجامید؛ دولت اصلاحات، متأثر از اندیشه‌های غربی، بر توسعه سیاسی تأکید داشت و به همین دلیل، مسائل اقتصادی در اولویت سیاست‌گذاری‌هایش نبود؛ در دولت اصول‌گرا نیز موضوع‌هایی همچون افزایش درآمدهای نفتی، انگیزه دولت را بیشتر به سوی اقتصاد توزیعی، واردات، و رویکرد تهاجمی در سیاست خارجی سوق داد و دولت اعتدال، با فروکاستن مشکلات کشور به مسئله هسته‌ای و غرب در راستای بهبود روابط تجاری و بانکی تلاش کرد، اما به سناریوهای جایگزین و استفاده از ظرفیت‌های داخلی برای بهبود وضعیت اقتصادی توجهی نداشت (Islamian & Habibi, 2020: 358-359). بی‌توجهی به الگوی توسعه بومی و مناسب، تأثیر منفی‌ای بر کارآمدی سیاست خارجی در استفاده از منابع و امکانات خارجی برای توسعه اقتصادی کشور داشته است.

وضعیت اقتصاد کشور، نشان‌دهنده این است که دولت مصمم به توسعه اقتصاد، حلقه گم‌شده صنعتی‌سازی و به‌طور کلی، مقاوم‌سازی کشور است. وجود دولت ضعیف و نخبگان غیر توسعه‌گرا موجب شده است که سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه کشور، هماهنگ با پیش‌بینی‌ها محقق نشود. سیاست‌های بخشی‌نگری، درحاشیه بودن مسائل اقتصادی، توجه به موضوع‌های غیراقتصادی در سیاست خارجی، و بی‌توجهی به مسیرهای جایگزین برای مبادلات بانکی و تجاری، از جمله عوامل توسعه‌زیگراگی در کشور بوده‌اند و دولت نتوانسته است منابع و امکانات توسعه‌ای داخلی، منطقه‌ای، و بین‌المللی را در راستای رشد و توسعه اقتصاد کشور بسیج کند.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. نخبگان دارای روحیه جهادی و مصمم به توسعه

از آنجا که نخبگان، نقش مهمی در فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری دارند (Wee et al, 2018: 1)، به کارگماری نخبگان مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی در سیاست خارجی و حضور آن‌ها در سفارت‌خانه کشورهای جمهوری اسلامی ایران با آن‌ها دارای مرادوات سیاسی و اقتصادی است، می‌تواند مفید باشد. این کار، نیازمند حضور نخبگان دارای روحیه جهادی، نه تنها در وزارت امور خارجه، بلکه در وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، و نهادهای دیگر کشور است؛ نخبگانی که با ارائه برنامه‌های مشخص و مدون بتوانند بسترهای داخلی و خارجی را برای توسعه فراهم کنند؛ زیرا در عصر ارتباطات و اطلاعات، وزارت امور خارجه به تنهایی نمی‌تواند دیپلماسی اقتصاد مقاومتی را دنبال کند و وزارتخانه‌ها و نهادهای متولی دیگر نیز باید در این راستا همکاری کنند و وزارت امور خارجه می‌تواند در این حوزه، نقش هماهنگ‌کننده را ایفا کند (Dehghani Firoozabadi, 2009: 232).

به نظر می‌رسد، برای داشتن دیپلماسی اقتصاد مقاومتی فعال، باید تدابیری اندیشیده شود که از یک سو، امکان مشارکت بخش خصوصی در تصمیم‌گیری‌ها و جهت‌گیری‌های سیاست خارجی فراهم شود و از سوی دیگر، متولیان حوزه دیپلماسی اقتصادی، به‌ویژه وزارت امور خارجه، اقتصاد و دارایی، بانک مرکزی، صنعت و معدن، و نهادهای تابعه دیگر، از هماهنگی و یکپارچگی لازم برخوردار باشند تا مانع موازی‌کاری‌ها و خنثی‌سازی اقدامات یکدیگر شوند. دستیابی به این شرایط نیازمند وجود نخبگان مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی است تا بتوانند ترکیبی از مفهوم خودگردانی متکی به جامعه (چه در حوزه داخلی (درون‌زایی) و چه خارجی (برون‌گرایی)) را شکل دهند. چنان‌که نخبگان دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیا با پیاده‌سازی مفهوم خودگردانی متکی به جامعه توانسته‌اند موجب توسعه کشورشان شوند.

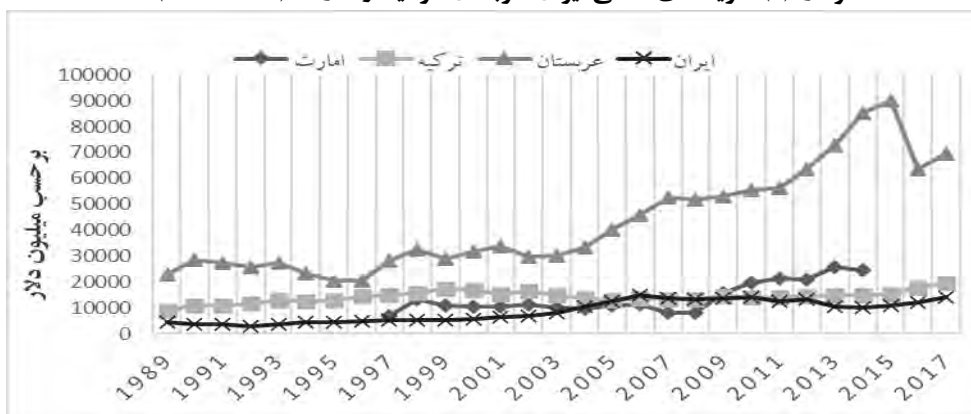
۴-۲. استقلال سیاست خارجی دولت از موضوع‌های غیرتوسعه‌ای

≠ نظامی‌گری در منطقه

در گذشته، انجام هزینه‌های نظامی در منطقه و افزایش آن در برخی از کشورها، بیشتر به دلیل تهدیدی بود که این کشورها از سوی ایران و عراق احساس می‌کردند. حمله عراق به کویت بر افزایش حجم هزینه‌های نظامی کشورهای منطقه تأثیرگذار بود؛ ولی از سال ۱۹۹۲، هزینه‌های نظامی منطقه کاهش یافت. بی‌شک، شکست نیروهای صدام و حضور دائمی آمریکا در منطقه سبب شد که ترس کشورهای منطقه از صدام و عراق کاهش یابد؛ این در حالی است که از سال ۱۹۹۷ به این سو، هزینه‌های نظامی دوباره افزایش

پیدا کرد. شکل‌گیری موج بیداری اسلامی، که موجب خیزش اعتراض‌های مردمی در عراق، یمن، لیبی، و سوریه شده است، در افزایش هزینه‌های نظامی کشورهای منطقه، از یک سو برای مقابله با این جریان و از سوی دیگر برای مقابله با سیاست‌های منطقه‌ای ایران، تأثیر گذار بوده است (Jarzabek, 2016: 2-3).

نمودار (۱): هزینه‌های نظامی ایران، عربستان، ترکیه، و امارات (۱۹۸۹-۲۰۱۷)

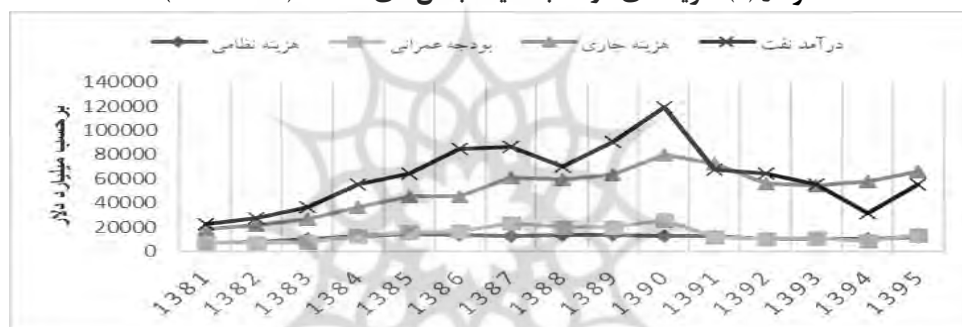
Source: www.sipri.org

به نظر می‌رسد، سیاست خارجی مبتنی بر تحقق اقتصاد مقاومتی که مسئولیت تعقیب اهداف توسعه‌ای را به عهده دارد، باید ثبات منطقه را حفظ کند، نه اینکه در دور باطل رقابت‌های نظامی‌گری و تسلیحاتی منطقه گرفتار شود. سیاست خارجی امریکا توانسته است با گسترش ایران‌هراسی، بسترهای تقویت صنایع دفاعی خود را فراهم کند و کشورهای منطقه نیز از روی ناآگاهی، همراهی با سیاست‌های امریکا را در پیش گرفته‌اند. گزارش مؤسسه بین‌المللی پژوهش‌های صلح استکهلم (نمودار شماره ۱) حاکی از این است که هزینه‌های نظامی جمهوری اسلامی ایران، نسبت به کشورهای منطقه بسیار ناچیز است و این مقدار هزینه برای تأمین امنیت ایران ضروری است. نکته مهم این است که جمهوری اسلامی ایران با تصویرسازی درست از خود، کشورهای منطقه را به کاهش رقابت‌های تسلیحاتی دعوت کند. در این راستا، مهم‌ترین الزام سیاست خارجی مبتنی بر تحقق اقتصاد مقاومتی، روشن‌نگری (اهداف سیاسی و اقتصادی امریکا)، تصویرسازی درست از خود، دعوت کشورهای منطقه به کاهش نظامی‌گری و وحدت کشورهای اسلامی است که این هدف، از طریق تنش‌زدایی، همزیستی مسالمت‌آمیز، اعتمادسازی، و به‌طور کلی تعامل سازنده با کشورهای منطقه و جهان، «توسعه پیوندهای راهبردی» و «دیپلماسی اقتصادی» دست‌یافتنی خواهد بود.

درآمدهای نفتی

یکی از معیارهای سنجش عملکرد سیاست خارجی کشورها این است که سیاست خارجی آن کشور تا چه حدی توانسته است به رشد اقتصادی و اجتماعی آن کمک کند. سیاست خارجی ای که رویکرد توسعه‌ای و مقاوم‌سازی اقتصاد دارد، می‌تواند نقش مهمی در این حوزه ایفا کند. چنان‌که سیاست خارجی دولت نهم و دهم، منبع تنش و تقابل با محیط منطقه‌ای و همسایگان و با نظام بین‌الملل بوده است. این دولت، به‌پشتوانه قیمت بالای نفت، سیاست خارجی فاقد تلاش برای مقاوم‌سازی اقتصاد ملی را در پیش گرفت (Jathol et al, 2017: 95-97). به‌نظر می‌رسد، قیمت نفت و درآمدهای حاصل از آن، موجب انحراف سیاست خارجی ایران از مسیر توسعه و مقاوم‌سازی اقتصاد شده است که بی‌توجهی به مقاوم‌سازی اقتصاد ملی و اتخاذ رویکردهای تقابلی در سیاست خارجی کشور، شاهدهای بر این مدعا است. شواهد، حاکی از این است که درآمدهای نفتی کشور در طول دهه‌های گذشته، به‌جای اینکه در بودجه‌های عمرانی و توسعه‌ای کشور صرف شود، بیشتر در حوزه‌های غیر توسعه‌ای هزینه‌های جاری- به‌کار رفته‌اند.

نمودار (۲): هزینه‌های دولت به تفکیک بخش‌های مختلف (۱۳۸۱-۱۳۹۵)

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

برای نمونه، با درآمد نفتی ۳۱ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۴، هزینه‌های نظامی، عمرانی، و جاری دولت به ترتیب حدود ۱۰، ۹ و ۵۷ میلیارد دلار بوده است که این هزینه‌ها در سال ۱۳۹۵ با درآمد نفت ۵۵ میلیارد دلار، به ترتیب به ۱۲ میلیارد دلار، ۱۳ میلیارد دلار، و ۶۵ میلیارد دلار رسید. این آمارها از یک سو، نشان‌دهنده وابستگی هزینه‌های دولت به درآمدهای نفتی و از سوی دیگر، نشان‌دهنده سهم بالای هزینه‌های جاری و در موازات هم بودن بودجه عمرانی و هزینه‌های نظامی است. هدف از ارائه این آمارها، نشان دادن هزینه بالای نظامی کشور نیست (برپایه داده‌های نمودار شماره (۱) هزینه‌های نظامی ایران در مقایسه با

کشورهای منطقه، بسیار ناچیز است)، بلکه مقصود این است که ایران با عدم تأثیرپذیری از درآمدهای نفتی، در دور باطل رقابت‌های تسلیحاتی - افزایش هزینه‌های نظامی - قرار نگیرد و همچنین، بودجه عمرانی دولت نیز باید با کاهش هزینه جاری کشور افزایش پیدا کند. به نظر می‌رسد، جمهوری اسلامی ایران برای تعقیب اهداف توسعه‌ای خود، باید در برابر درآمدهای نفتی استقلال عمل داشته باشد؛ زیرا عدم خودگردانی و تکیه به این منابع غیر توسعه‌ای می‌تواند بر جهت‌گیری‌های سیاست خارجی - تدافعی و تهاجمی - و هزینه‌های دولت (با توجه به قیمت نفت) تأثیر منفی بگذارد.

۳-۴. صنعتی‌سازی و همکاری با بخش خصوصی

بررسی سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد که الگوی اقتصاد مقاومتی بر اتخاذ راهبرد هوشمندانه و رویکرد درون‌زای برون‌گرا تأکید دارد؛ به این معنا که این الگو می‌کوشد، راهبرد جایگزینی صادرات یا فعال کردن دیگر مزیت‌های اقتصادی کشور را به موازات راهبردهای جایگزینی واردات و ارتقای صادرات، درپیش گیرد. بر این اساس، توجه به طرح‌های اولویت‌دار و پیشران و همچنین، سیاست ارزی مناسب باید در دستور کار قرار گیرد. آنچه در اینجا مهم به نظر می‌رسد، هماهنگی و انسجام در برنامه‌های صنعتی‌سازی و سیاست‌های تجاری است. سیاست خارجی با فراهم کردن بسترهای جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فناوری (در چارچوب سرمایه‌گذاری‌های مشترک) می‌تواند منابع و امکانات مورد نیاز را برای توسعه صنایع مادر و ایجاد مزیت‌های اکتسابی تأمین کند.

مسائل مربوط به نرخ‌های تبدیل ارز نیز می‌تواند بر کارآمدی و ناکارآمدی سیاست خارجی در صحنه بین‌المللی مؤثر باشد (Pourahmadi, 2002: 1075). نرخ ارز، یکی از متغیرهای مهم در رقابت‌پذیری صنایع داخلی و صادرات صنعتی به‌شمار می‌آید. از آنجا که بند ششم سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی، بر افزایش تولید داخلی نهاده‌ها تأکید دارد، سیاست‌گذاری‌ها باید در راستای کاهش وابستگی به تولید خارجی باشد. هرچند با واقعی شدن نرخ ارز، هزینه نهاده‌های تولید افزایش پیدا می‌کند، ولی باید به رقابت‌پذیری و سود حاصل از آن در بازارهای داخلی و خارجی نیز توجه داشت. چنین شرایط سودآوری، سبب توسعه صنعتی‌سازی می‌شود و افزایش هزینه‌های تولید را جبران می‌کند. همچنین، باید توجه داشت که واقعی شدن نرخ ارز و دوری جستن از ملاحظات سیاسی و جناحی در تعیین آن، بر ثبات اقتصادی و به تبع آن، بر کارآمدی دیپلماسی اقتصادی برای جذب سرمایه خارجی و انعقاد موافقت‌نامه‌های تجاری، تأثیر مثبتی خواهد داشت.

دولت مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی باید با ایفای نقش قابلیت‌گویی و سیاست‌گذاری درست در حوزه

سیاست‌های پولی و مالی، بسترهای حضور بخش خصوصی را در اقتصاد فراهم کند. در این راستا، سیاست خارجی مبتنی بر تحقق اقتصاد مقاومتی می‌تواند زمینه همکاری بخش‌های اقتصادی داخلی با شرکت‌های خارجی را فراهم کند. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران باید برای تحقق اقتصاد مقاومتی در بعد درون‌زایی آن: (۱) موضوع‌های اقتصادی و بخش خصوصی را در اولویت قرار دهد؛ (۲) با ایفای نقش بازاریابی، اطلاعات بازار را برای فعالیت‌های تولیدی در اختیار بخش خصوصی بگذارد. لازمه این کار این است که بخش خصوصی بتواند در تصمیم‌گیری‌ها دخالت داشته باشد. البته این به معنای کاهش نقش و دخالت دولت نیست؛ زیرا دولت و نخبگان آن می‌توانند با مدیریت جهادی و افزایش ظرفیت‌های توسعه‌ای خود، امکان چنین همکاری‌هایی را فراهم کنند.

۴-۴. تعامل سازنده با کشورهای منطقه و جهان

بین سیاست خارجی و الگوهای توسعه، رابطه مستقیمی وجود دارد؛ زیرا هر الگوی توسعه‌ای، مجموعه‌ای از الزامات را مشخص می‌کند که سیاست خارجی باید در راستای تحقق آن حرکت کند. پایبند بودن سیاست خارجی به مقاوم‌سازی اقتصاد ملی، از دو اصل مهم درون‌زایی و برون‌گرایی در الگوی اقتصاد مقاومتی سرچشمه می‌گیرد. بر این اساس، سیاست خارجی نیز مانند بسیاری از سیاست‌های کشور باید در خدمت تحقق این الگوی اقتصادی باشد؛ زیرا در صورت منفعل بودن سیاست خارجی، بُعد برون‌گرایی الگوی اقتصاد مقاومتی، در عمل فاقد کارایی خواهد بود و نمی‌تواند ظرفیت‌های درون‌کشوری را برای موفقیت بُعد درون‌زایی تقویت کند. از آنجاکه هدف دولت مصمم به تحقق اقتصاد مقاومتی، صنعتی شدن و توسعه اجتماعی است، سیاست خارجی این دولت نیز باید مبتنی بر مقاوم‌سازی اقتصاد باشد تا بتواند بسترهای لازم را برای افزایش سرعت صنعتی شدن و توسعه فراهم کند.

بدون در نظر گرفتن مؤلفه‌هایی همچون اقتصادمحوری، سیاست‌های تنش‌زدایی، اعتمادسازی، و همزیستی مسالمت‌آمیز در سیاست خارجی، امکان پیگیری اهداف، منافع، و تعامل سازنده فراهم نخواهد بود. بر پایه بند دوازدهم سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی، تعامل سازنده با کشورهای منطقه و تعامل محتاطانه با جهان، باید به عنوان یک اصل مهم در سیاست‌گذاری‌ها در نظر گرفته شود. بند ۱۲ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور را از طریق: «(۱) توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان به‌ویژه همسایگان؛ (۲) استفاده از دیپلماسی در جهت حمایت از هدف‌های اقتصادی؛ (۳) استفاده از ظرفیت‌های سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای»، امکان‌پذیر می‌داند. این بند بر این نکته تأکید می‌کند که تعامل و همکاری با

کشورهای منطقه، امنیت جمهوری اسلامی ایران و کشورهای منطقه را در پی خواهد داشت. همزیستی مسالمت‌آمیزی که از طریق این بند شکل می‌گیرد، بستر همکاری‌های سیاسی و اقتصادی را شکل می‌دهد و این امر از یک سو، در کاهش هزینه‌های نظامی و رقابت‌های تسلیحاتی در منطقه و از سوی دیگر، در فراهم کردن بسترهای برون‌گرایی و درون‌زایی، تأثیرگذار خواهد بود.

نمونه این شرایط را می‌توان در سیاست کشورهای شرق آسیا مشاهده کرد؛ برای مثال، چین با اتخاذ سیاست همسایگی خوب در چارچوب همزیستی مسالمت‌آمیز، توانایی‌های سیاسی و اقتصادی لازم را برای تأثیرگذاری بر مسائل جنوب شرق آسیا به دست آورد و توانست «تهدید چین» را به «فرصت چین» تبدیل کند؛ به گونه‌ای که با توسعه روابط تجاری و اقتصادی با کشورهای شرق آسیا، از یک سو توانست تجارت خود با این کشورها را توسعه دهد و از سوی دیگر، بر پایه نظرسنجی سال ۲۰۰۳ در تایلند، توانست اعتماد تایلندی‌ها را به خود جلب کند. این نظرسنجی نشان می‌دهد که ۷۶ درصد از مردم تایلند، چین را به عنوان دوست و متحد خود در نظر گرفته‌اند و ۹ درصد دیگر، امریکا را به عنوان دوست انتخاب کرده‌اند (Tai & Soong, 2014: 25-32).

۴-۵. موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای^۱

کشورها به دلایل گوناگونی به سوی انعقاد موافقت‌نامه‌های تجاری می‌روند. به لحاظ اقتصادی، آن‌هایی که در پی رشد اقتصادی هستند، آن را عاملی برای توسعه بازارهای داخلی و ایجاد صرفه‌های ناشی از اقتصاد مقیاس (از طریق تولید انبوه و تخصص‌گرایی در سطح منطقه)، و جذب سرمایه‌گذاری خارجی (از طریق ایجاد بازار منطقه‌ای) می‌دانند؛ به گونه‌ای که سنگاپور با توسعه روابط منطقه‌ای سعی کرده است، جایگاه تخصصی خود را در منطقه توسعه دهد و به ارتقای بهره‌وری در بخش‌های داخلی‌اش پردازد (Siddiqui, 2010: 19-20). این موافقت‌نامه‌ها به لحاظ سیاسی نیز می‌توانند فرصت همکاری‌های منطقه‌ای را افزایش و امکان درگیری را، به واسطه وجود اقتصادهای مکمل، کاهش دهند (Kamali Ardakani, 2005: 92-93).

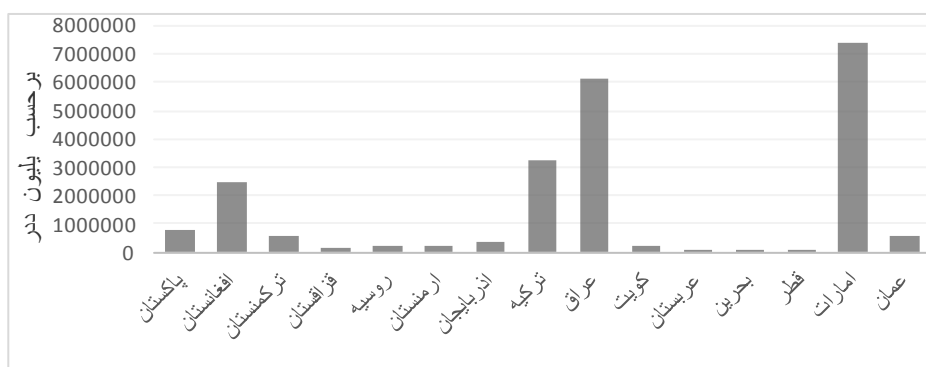
با وجود انعقاد برخی توافق‌نامه‌ها بین ایران و کشورهای منطقه، این موافقت‌نامه‌ها بسیار ناچیز هستند و نتوانسته‌اند بسترهای رشد اقتصادی ایران را فراهم کنند. کل موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای ایران در

جهان در سال ۲۰۱۸، ۴۲ موافقت‌نامه تجاری بوده است که از بین ۱۵ موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای ایران در آسیا، ۳ مورد از آن‌ها با همسایگان (عراق، ترکیه، و پاکستان) منعقد شده است (www.wto.org). در این راستا، لازم است که جمهوری اسلامی ایران در کشورهای منطقه، به‌ویژه در بازار ۱۸۰ میلیونی اوراسیا (Donya-e-Eqtasad Newspaper, 20 May 2018) - لایک‌سو، به‌سبب گستردگی بازار و ازسوی دیگر، به‌دلیل نزدیکی جغرافیایی - حضور فعالی داشته باشد.

آمارها نشان می‌دهد که پراکندگی موافقت‌نامه‌های تجاری جمهوری اسلامی ایران، بسیار زیاد است و بیشتر کشورهایی را دربر می‌گیرد که از ایران بسیار دور هستند. تنها کشورهایی همچون ترکیه، عراق، پاکستان، و تاحدودی هم هند، سریلانکا، و بنگلادش، جزء کشورهای نزدیک مرزهای ایران به‌شمار می‌آیند. این درحالی است که پراکندگی موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای ترکیه بیشتر در اطراف مرزهای آن است؛ برای نمونه، می‌توان به کشورهایی همچون ایران، اردن، فلسطین، اسرائیل، سوریه، گرجستان، مصر، آلبانی، یوگسلاوی، بوسنی و هرزگوین، مونته‌نگرو، سربیا، و مولداوی اشاره کرد (www.wto.org). این وضعیت، وجود سیاست خارجی توسعه‌گرا و مبتنی بر مقاومت‌سازی اقتصاد در ترکیه را نشان می‌دهد.

بررسی آمار صادرات جمهوری اسلامی ایران به کشورهای همسایه نشان می‌دهد که صادرات ایران به ۱۵ کشور همسایه، چندان مطلوب نیست و سهم آن از بازار ۱۰۸۱ میلیارد دلاری منطقه با صادرات حدود ۲۲ میلیارد دلار، تنها ۲/۱۸ درصد است این درحالی است که به‌عنوان نمونه، سهم ترکیه در بازار ۱۸۳ میلیارد دلاری همسایگانش، حدود ۲۰ میلیارد دلار، معادل ۱۱ درصد، است (www.intracen.org). همسایگان باید در سیاست خارجی و مقصد کالاهای ایرانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار باشند و لازم است که از این ظرفیت بازار منطقه در راستای تولید و اشتغال بیشتر استفاده شود؛ این درحالی است که حضور کالاهای ایرانی در بازار افغانستان، ۳۸ درصد است و همچنین، با سهم ۱۲ درصدی خود در بازارهای عراق، پس از هند (۲۱ درصد)، ترکیه (۲۰ درصد)، امریکا (۱۵ درصد) قرار می‌گیرد (Iran Trade Development Organization; 2017).

نمودار (۳): صادرات ایران به کشورهای منطقه در سال ۲۰۱۶

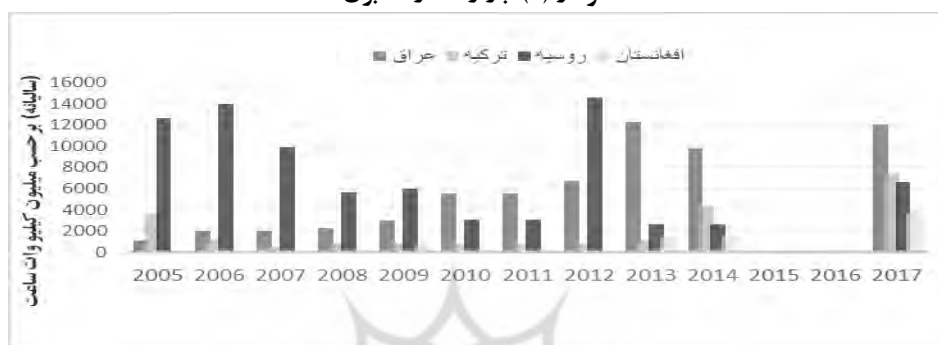
Source: www.intracen.org

ایران می‌تواند افزون‌بر تجارت کالا، تجارت انرژی، به‌ویژه برق و گاز، را نیز در دستور کار خود قرار دهد. با توجه به اهمیت انرژی و جایگاهی که در تعاملات بین‌المللی دارد، لازم است که بیش‌ازپیش به ضرورت فعال شدن دیپلماسی انرژی در این حوزه توجه شود؛ به‌عنوان نمونه، قزاقستان و ترکمنستان، دو کشور آسیای مرکزی هستند که فعال‌سازی سوآپ انرژی نفت و گاز با آن‌ها می‌تواند مفید باشد (Dehghani Firoozabadi & Damanpak Jami, 1395; 43). در واقع، ایران به‌دلیل موقعیت ممتاز ژئوپلیتیکی خود می‌تواند به‌شاهراه انتقال نفت کشورهای آسیایی و قفقاز تبدیل شود. تحویل نفت دریای خزر و صادرات آن در خلیج فارس می‌تواند فرصت بی‌نظیری برای کشور باشد (Soleimani Poulak, 2015; 27). افزون‌براین، سوآپ نفتی با عراق را نیز نباید نادیده گرفت (IRNA News Agency, 3 June 2018)؛ زیرا این طرح می‌تواند در کاهش هزینه‌های حمل‌نفت به پالایشگاه غرب کشور و همچنین، دریافت حق ترانزیت مفید باشد.

سرمایه‌گذاری در بخش صنعت برق برای افزایش ظرفیت‌های تولید آن اهمیت ویژه‌ای دارد و می‌تواند از یک سو پاسخ‌گوی نیازهای مصرفی خانگی باشد و سوخت موردنیاز صنایع را تأمین کند و از سوی دیگر، قدرت صادرات برق ایران را در کشورهای همسایه -در راستای تقویت حضور ایران و ارزآوری- افزایش دهد؛ در بند پانزدهم سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی نیز به این موضوع اشاره شده است. همان‌گونه که داده‌های نمودار شماره (۴) نشان می‌دهد، بازار خوبی برای صادرات برق ایران وجود دارد. واردات برق عراق، حدود ۱۲ میلیارد کیلووات ساعت است که سهم صادرات ایران به این کشور، تنها حدود ۵ میلیارد کیلووات ساعت است. همچنین، ایران ۲۸۷ میلیون کیلووات ساعت برق به ترکیه صادر می‌کند،

درحالی‌که میزان مصرف (واردات) این کشور، حدود ۷ میلیارد کیلووات ساعت است. دستیابی ایران به بازار برق کشورهای منطقه، نیازمند دولت مصمم به تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی است که از طریق مذاکره با این کشورها و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های صنعت برق، بسترهای مناسب را در این راستا فراهم کند. به این ترتیب، افزایش صادرات برق و دستیابی به بازارهای منطقه، ضمن اینکه ارزآوری را برای کشور در پی دارد، امکان «مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از فروش نفت و گاز» را مطابق بند سیزدهم، و «افزایش ارزش افزوده» را مطابق بند پانزدهم سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی، فراهم می‌کند.

نمودار (۴): بازار صادرات برق

Source: www.indexmundi.com

۴-۶. آسان‌سازی مبادلات بانکی

مهم‌ترین مسئله پس از انجام مبادلات تجاری، تسویه تجارت است. آسان‌سازی مبادلات ارزی و بانکی، نقش مهمی در چشم‌انداز تولید، ارتقای صادرات، و رشد اشتغال و به تبع آن، در مقاوم‌سازی اقتصاد ملی دارد و دولت باید تلاش کند تا فشارها و مشکلات کشور در حوزه بانکی را کاهش دهد.

سوئیفت^۱ و گروه ویژه اقدام مالی (FATF)^۲

سوئیفت، یک پیام‌رسان مالی است که به بانک‌ها اجازه می‌دهد که در یک محیط امن با بانک‌های دیگر ارتباط برقرار کنند و به انتقال وجه در فضای بین‌المللی بپردازند. در زمان تحریم‌ها استفاده از این

1. The Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication.
2. Financial Action Task Force.

سامانه برای ایران امکان‌پذیر نبوده است (www.nettitude.com). هرچند با برجام، سوئیفت باز شده است و تعداد زیادی از بانک‌ها توانسته‌اند از این سامانه استفاده کنند، ولی مشکلات بانکی همچنان باقی مانده (Afkar News, 5 April 2016) و تعاملات گسترده‌ای در این حوزه انجام نشده است. در این زمان، دولت، قرار داشتن ایران در لیست سیاه گروه ویژه اقدام مالی (FATF) را مانع همکاری بانک‌های جهان دانسته و در این راستا، تلاش کرده است با انجام درخواست‌های FATF، زمینه اعتمادسازی و آسان‌سازی مبادلات بانکی و ارزی را فراهم کند.

هرچند سوئیفت محیط امنی را برای مبادلات بانکی کشورها ایجاد می‌کند و پذیرش هنجارهای بین‌المللی، از جمله اجرای درخواست‌های FATF می‌تواند بر اعتمادسازی و آسان‌سازی مبادلات بانکی در سوئیفت تأثیر گذار باشد، ولی باید به مداخلات آمریکا در سوئیفت نیز توجه داشت؛ زیرا این سامانه در قالب برنامه رهگیری مالی تروریسم (TFTP)، اطلاعات تراکنش بانک‌های جمهوری اسلامی ایران را در اختیار وزارت خزانه‌داری آمریکا قرار می‌دهد و آن‌ها به سادگی می‌توانند طرف‌های تجاری ایران را تهدید کنند (Bani Taba & Hosseini Dolatabadi, 2018: 30) تا از ادامه همکاری با ایران منصرف شوند؛ بنابراین، در شرایطی که ایران درگیر تحریم‌های آمریکا است، انجام درخواست‌های گروه ویژه اقدام مالی (FATF) نیز نه تنها تأثیری بر حل مشکلات بانکی کشور ندارد، بلکه به دلیل آشکار کردن شرایط مبادلات ایران با شرکایش، امکان اثرگذاری بیشتر تحریم‌های آمریکا بر اقتصاد کشور را فراهم می‌کند.

گسترش بده‌بستان‌های چندجانبه و حفظ اروپا در برجام نیز می‌تواند در گشایش اقتصادی و بانکی کشور مفید باشد؛ ولی نباید برای حل مشکلات بانکی، تنها به اروپا بسنده کرد. در سال ۲۰۱۰، قانون جدیدی در قالب تحریم‌های ثانویه در کنگره آمریکا تصویب شد که به موجب آن، «هر بانک خارجی‌ای که بخواهد با بانک‌های ایرانی روابط مالی داشته باشد، از داشتن روابط بانکی با آمریکا محروم خواهد شد (Foreignpolicy, 20 February 2018). از آن زمان بود که تحریم‌های آمریکا وارد مرحله جدیدی شد که از آن با عنوان «تحریم‌های جامع» یاد می‌شود (Nakanishi, 2015: 29). به سبب همین قانون تحریمی آمریکا، اروپا نتوانسته است وعده‌هایش را برای حفظ برجام، عملی کند؛ از این رو، مقاوم‌سازی اقتصاد، در گرو سناریوهای جایگزین در مبادلات بانکی، به موازات نظام‌هایی همچون سوئیفت، دلار، و FATF است.

سوآپ ارزی و نظام پرداخت بلاک چین

سوآپ یا پیمان پولی خارجی، موافقت‌نامه‌ای است که بین دو طرف برای مبادلات ارزی منعقد می‌شود (www.investopedia.com). در این پیمان، ارزهای محلی به جای ارزهای ثالث (دلار و یورو)

به کار می‌روند (www.microrate.com). بانک‌های تجاری کشورهای امضاکننده این نوع پیمان، پس از افتتاح یک حساب ویژه، خط اعتباری معادل آنچه از پیش مشخص کرده‌اند را به پول ملی خود ایجاد می‌کنند. در چنین شرایطی، تسویه تجاری کشورهای عضو پیمان، بدون نیاز به ارزهای ثالث و تنها با استفاده از پول‌های محلی انجام می‌شود. برپایه ماده ۱۳ قانون برنامه ششم توسعه، پیگیری این روش پرداخت، به عهده وزارت امور اقتصادی و دارایی گذاشته شده است. نخستین پیمان پولی ایران با پاکستان منعقد شد که به دلیل فراهم نشدن زیرساخت‌های آن از سال ۱۳۹۵ تاکنون اجرا نشده است. همچنین، در میانه مهر ۱۳۹۶، پیمان پولی دوجانبه‌ای با ترکیه امضا، و در فروردین ۱۳۹۷ اجرا شد (Bani Taba & Hosseini Dolatabadi, 2018; 29).

تجربه استفاده از پیمان‌های پولی را می‌توان در برخی از کشورهای جهان نیز مشاهده کرد؛ به‌عنوان نمونه، می‌توان به پیمان پولی روسیه و چین اشاره کرد که در سال ۲۰۱۴، بانک مرکزی چین و روسیه برای مدت سه سال استفاده از ارزهای محلی روبل-یوان را به ارزش ۲۵ میلیارد دلار برای تسویه معاملات تجاری بین طرفین امضا کردند. در سال ۲۰۱۶، سهم ارزهای محلی در پرداخت‌های تجاری برای صادرات کالا و خدمات روسیه، حدود ۱۳ درصد و واردات نیز ۱۶ درصد بوده که این رقم در سال ۲۰۱۷ به ترتیب به ۱۶ و ۱۸ درصد رسیده است (RT, 31 oct 2017). در سه‌ماهه نخست سال ۲۰۲۰ نیز سهم دلار در مناسبات چین و روسیه به کمتر از ۵۰ درصد رسیده است؛ به گونه‌ای که در این سه‌ماهه، سهم دلار ۴۶ درصد، سهم یورو ۳۰ درصد و سهم ارزهای ملی ۲۴ درصد بوده است (Simes, 2020). به نظر می‌رسد، انجام این نوع تسویه برای جمهوری اسلامی ایران هم امکان‌پذیر خواهد بود؛ برای نمونه، از آنجا که حدود ۸۰ درصد از مبادلات تجاری ایران در سال ۱۳۹۶ تنها با ۱۰ کشور بوده است (Iran Trade Development Organization, 2017)، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با این ده کشور وارد پیمان‌های پولی دوجانبه شود و حدود ۸۰ درصد از مبادلات خود را تسویه کند. همچنین، مجموع مبادلات تجاری ایران با همسایگانش حدود ۳۸ میلیارد دلار است که از این میزان، حدود ۱۱۵۰۰ میلیون دلار، معادل ۳۰ درصد، با پیمان‌های پولی دوجانبه قابل تسویه خواهد بود.

افزون بر حذف ارزهای ثالث در مبادلات بانکی، برای کاهش اشرف نهاد‌های نظارتی امریکا (وزارت خزانه‌داری)، بهتر است از سامانه‌های موازی سوئیفت استفاده شود که یکی از آن‌ها، بلاک چین است. این موضوع در برخی از کشورها در حال پیگیری برای اجرا است؛ برای نمونه، مقامات بانک مرکزی روسیه گفته‌اند، نظام جایگزینی سوئیفت روسیه تا سال ۲۰۱۹ فعالیت خود را در بستر بلاک چین آغاز خواهد کرد

(Bani Taba & Hosseini Dolatabadi, 2018; 30). چینی‌ها نیز نظام پرداخت بین‌المللی چین (CIPS) را دنبال می‌کنند تا از این راه بتوانند استفاده از ارزهای محلی را در پرداخت‌های بین‌المللی خود گسترش دهند (RT, 31 oct 2017). مهم‌ترین برتری این فناوری در مقایسه با سوئیفت، امکان‌ناپذیر بودن بدبهره‌گیری از اطلاعات آن است؛ زیرا مرکز داده متمرکزی (مانند سوئیفت) ندارد و در نتیجه، داده‌های آن در اختیار شخص ثالثی قرار نمی‌گیرد؛ بنابراین، بهتر است سیاست خارجی، به ویژه دیپلماسی اقتصادی مبتنی بر تحقق اقتصاد مقاومتی، برای افزایش مقاومت‌سازی اقتصاد ایران، پیمان‌های پولی و فناوری بلاک چین را در کنار سامانه پرداخت سوئیفت و همچنین، FATF در دستور کار خود قرار دهد.

نتیجه‌گیری

مقاومت‌سازی اقتصاد، به سیاست خارجی مبتنی بر تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی وابسته است که نقطه عزیمت آن، وجود نخبگان مصمم به توسعه و دارای روحیه جهادی و همچنین، ساختار درونی قدرتمند در دولت است. وجود نخبگان توسعه‌گرا در دولت، ضمن جلوگیری از نقش‌آفرینی ملاحظات سیاسی و جناحی و موضوع‌های غیر توسعه‌ای دیگر، می‌تواند در افزایش هماهنگی‌های درون‌سازمانی و بین‌سازمانی نهادهای متولی اقتصاد به منظور کارآمد کردن نقش‌های فرصت‌ساز و بسترساز سیاست خارجی و در نتیجه در پیشبرد دو اصل برون‌گرایی و درون‌زایی و به‌طور کلی، مقاومت‌سازی اقتصاد ملی، تأثیرگذار باشد. ویژگی خاص تعامل‌سازنده مطرح‌شده در الگوی موردنظر این پژوهش (نسبت به الگوهای توسعه دیگر)، توجه به منابع و امکانات کشورهای منطقه و همسایه، نگاه محتاطانه به کشورهای اروپایی، و همچنین، «رصد برنامه‌های تحریم و افزایش هزینه برای دشمن» بر پایه بند ۲۲ سیاست‌های کلان اقتصاد مقاومتی است. با توجه به گفته ریچارد نیو، مسئول گروه طراحی تحریم‌ها علیه ایران، «تحریم‌ها برای اعمال «درد» بوده‌اند» (Nephew, 2018; 14)؛ بنابراین، وظیفه سیاست خارجی، به ویژه دیپلماسی اقتصاد مقاومتی، این است که با شناسایی نقاط آسیب‌پذیر کشور، راه‌هایی که منجر به ایجاد «درد» می‌شوند را پیش از ایجاد «درد» از بین ببرد. همچنین، سناریوهایی را نیز برای درمان «درد» شناسایی کند تا در زمان فشارها و «درد»، راحت‌تر بتواند راه درمان را با همکاری کشورهای همسود و هم‌اندیش درپیش بگیرد و پایداری اقتصادی کشور را باز یابد.

۱) افزایش ظرفیت‌های تولیدی کشور و توسعه زیرساخت‌ها با همکاری بخش خصوصی داخلی و همچنین، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و فناوری؛ ۲) ارتقای تجارت با متنوع‌سازی محصولات صادراتی و

جلوگیری از خام‌فروشی؛ ۳) بازاریابی برای ارزآوری کشور و ایجاد رشد پایدار؛ ۴) متنوع‌سازی مسیرهای واردات و صادرات برای کاهش ضربه‌پذیری اقتصاد کشور؛ و ۵) سوق دادن سرمایه‌گذاری‌ها به بخش دانش‌بنیان و مراکز تحقیقات و توسعه کشور، از جمله اقدامات و برنامه‌های لازم، پیش از وقوع شوک به‌شمار می‌آیند. از آنجا که بدعهدی‌ها و کارشکنی‌های امریکا و طرف‌های غربی در برابر ایران با هر بهانه‌ای رخ می‌دهد، سیاست خارجی باید به انجام اقداماتی برای پس از وقوع تکانه‌ها و شوک نیز آماده باشد و به سناریوهای جایگزین و متنوع در مبادلات بانکی توجه کند. گسترش رایزنی‌ها برای توسعه مبادلات بانکی از طریق پیمان‌های پولی دوجانبه و چندجانبه و همچنین، استفاده از فناوری بلاک چین، از جمله این اقدامات به‌شمار می‌آیند. با انجام این اقدامات، از یک سو، می‌توان تأثیرپذیری کشور از بحران‌های اقتصاد جهانی را کاهش داد و از سوی دیگر، استقلال و عدم تأثیرپذیری کشور از سیاست قدرت‌های بزرگ را حفظ کرد.

منابع

- Abdul Maliki, Hujatullah (2015). *Economic Strength; An Introduction to the Principles, Policies and Action Plan*. Tehran: Imam Sadiq University: Sadid Publishing. Second Edition. (In Persian).
- Afkar News, "Swift is open but does not work", April 5, 2016, available at: <https://www.afkarnews.com>. (In Persian).
- Afzali, Rasoul; Kiani, Vahid (2012), "Evaluation of Iran's Foreign Policy in the Field of Economic Diplomacy in the Framework of the Development Plan 2010-2015". *Political-Economic Ettelaat*, No. 289. (In Persian).
- Aghareparast, M., & Zeinali, A. (2016). "The Role of Foreign Policy and International Relations in Economic Development Based on the Philosophy of Liberalism". *Journal of Social Science Studies*, 4(1), 1.
- Asghari, Mahmoud (2015). "Economic Strength; What, why, Principles, Components, Goals and Strategies (in the words of the Supreme Leader)". *Islamic Social Studies*, No. 1. (In Persian).
- Bagheri, Ali; Mousavi, Mostafa (2018). "The Concept of Resistive Economics and Explaining Its Role and Position in the Post-Prohibition Period". *Quarterly Journal of Fiscal and Economic Policies*, No. 24. (In Persian).
- Bani Taba, Seyed Mehdi; Hosseini Dolatabadi, Seyed Mehdi (2018). *Analysis of*

- the Situation in the Foreign Exchange Market, Reviewing Government Actions and Providing Additional Proposals*. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. (In Persian).
- Bhagwati, J. N. (1988). "Export-Promoting Trade Strategy: Issues and Evidence". *The World Bank Research Observer*, 27-57.
- Bolesta, A. (2007). "China as a Developmental State". *Montenegrin Journal of Economics*, 3(5), 105-111.
- Caldentey, E. P. (2008). "The Concept and Evolution of the Developmental State". *International Journal of Political Economy*, 37(3), 27-53.
- Celli, M. (2013). "Determinants of Economies of Scale in Large Businesses--A Survey on UE Listed Firms". *American Journal of Industrial and Business Management*, 3(3), 255.
- Central Bank of the Islamic Republic of Iran, available at: <https://www.cbi.ir>. (In Persian).
- Dadzie, R. B. (2012). "Developmental State and Economic Development: Prospects for Sub-Saharan Africa". *Journal of Sustainable Development*, 5(9), 14.
- Daneshnia, Farhad (2012). "Development-oriented Economic Diplomacy and Foreign Policy, Tools for the Success of the Development Strategy of the Islamic Republic of Iran in the Global Economy". *Journal Strategic Studies of Public Policy*, No. 9. (In Persian).
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2009). "New Diplomacy in the Middle East of Iran: Necessities and Requirements". on pages 234-179. *Book of New Diplomacy: Essays in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. (In Persian).
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal, Damanpak Jami, Morteza (2016). "Economic Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in Central Asia; Assessing 25 Years of Economic Relations between Iran and the Republics after Independence". *Journal of Central Asia and The Caucasus Studies*, No. 96. (In Persian).
- Dixon, Anna (2008). *Development and International Relations*. Translator: Hossein Pourahmadi, Tehran: Research Institute for Strategic Studies. (In Persian).
- Donya-e-Eqtasad Newspaper, "The Beginning of Competition in Asia", May 20,

- 2018, available at: <https://donya-e-eqtasad.com>. (In Persian).
- Evans, Peter (2001). *Development or Plunder: the Role of Government in Industrial Transformation*. Translation: Abbas Zandbaf and Abbas Mokhber, Tehran: Publications of Tarh-E-No. (In Persian).
- Foreignpolicy, "Europe's Sanctions-Blocking Threats Are Empty". 20 February 2018, Accessible in: <https://foreignpolicy.com>.
- Fritz, V., & Menocal, A. R. (2007). "Developmental States in the New Millennium: Concepts and Challenges for a New Aid Agenda". *Development Policy Review*, 25(5), 531-552.
- Gelb, S. (2006, September). "A South African developmental state: What is possible? In Harold Wolpe Memorial Trust's Tenth Anniversary Colloquium". *Engaging Silences and Unresolved Issues in the Political Economy of South Africa*. 21-23.
- Güngören, A. F. (2015). "Oiling the Iranian Foreign Policy; Oil in the Foreign Policy Orientation of Iran during the Presidency of Ahmadinejad 2005-2013" (Bachelor's thesis).
- Habibi, Rahman (2017). "Obstacles to the Realization of the Resistive Economy in the Islamic Republic of Iran; From the Perspective of Discourse Analysis". *Proceedings of the 11th National Congress of Pioneers of Progress*, Tehran: Center for the Islamic-Iranian Model of Progress. (In Persian).
- Habibi, Rahman (2018). "The Necessity of Revising the Currency Policy: Looking at the Effect of Exchange Rate on Iran's Trade Balance and National Production during 2001-2016", *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*, Special Issue. (In Persian).
- Heydari, Mansouri; Qarbi, Mohammad Javad (2016). "Research on the Meaning and Concept of Resistive Economy in the Islamic Republic of Iran". *Journal of Defense Policy*, No. 97. (In Persian).
- Indexmundi, Accessible in: <https://www.indexmundi.com>.
- Intracen, Accessible in: <http://www.intracen.org>.
- Investopedia, Accessible in: <https://www.investopedia.com/terms/c/currencyswap>.
- Iran Trade Development Organization, available at: <https://tpo.ir/> (In Persian).
- IRNA News Agency, "Iraqi Kirkuk crude oil swap keyed to Iran", June 3, 2018, available at: <http://www.irna.ir>. (In Persian).
- Islamian, Mojtaba, Habibi, Rahman (2020). "Political Economy in Foreign Policy

- of the Islamic Republic of Iran; Emphasizing the Foreign Policy of the Developmentalist State". *Quarterly Foreign Relations*, No. 46. (In Persian).
- Janan Sefat, Mohammad Sadegh (2017). "Resistive Economics from the Perspective of Political Economy". *Rasaneh Magazine, Special Issue of Resistive Economics*. (In Persian).
- Jarzabek, J. (2016). *GCC Military Spending in Era of Low Oil Prices*. Middle East Institute, Policy Focus Series.
- Jathol, I., Qazafi, M., & Husain, T. (2017). "Iran's Changing Foreign Policy Trends", *Asian Social Science*, 13(6), 95.
- Kamali Ardakani, Masoud (2005). "World Trade Organization Attitudes Toward Regional Business Arrangements", *Commercial Surveys*, No. 16. (In Persian).
- Latifi, Gholamreza (2009). "Perspectives on Development", *Journal of Social Sciences*, No. 20. (In Persian).
- Leftwich, A. (2011). "Developmental States, Effective States, and Poverty Reduction: The Primacy of Politics". *Indian Journal of Human Development*, 5, 387-411.
- Leftwich, Adrian, and Steve Hogg. (2007). "The Case for Leadership and the Primacy of Politics in Building Effective States, Institutions and Governance for Sustainable Growth and Social Development", Background Paper 1.
- Maroufkhani, Parisa. (2015). "The Developmental State: Theoretical Understanding of the State and Economic Development in East Asia". Microrate, Accessible, available at: <http://www.microrate.com/media/docs/investment/VI-Guide-to-Cross-Currency-Swaps.pdf>.
- Moqavemati News, "The Chairman of the Chamber of Commerce protests against the lack of a coherent industrial policy in the country", September 11, 2017, available at: <http://moqavemati.net>. (In Persian).
- Mousavi Shafaei, Masoud; Naghdi, Farzaneh (2015). "Iran's International Political Economy in the Post-Prohibition Period". *Quarterly Foreign Relations*, No. 28. (In Persian).
- Mousavi, Seyed Ataullah (2016). *Resistive Economics and Foreign Policy*, Qom: Zamzam Hedayat Publications. (In Persian).
- Nakanishi, H. (2015). "The Construction of the Sanctions Regime Against Iran: Political Dimensions of Unilateralism", In *Economic Sanctions under*

- International Law* (pp. 23-41). TMC Asser Press, The Hague.
- Nephew, Richard (2018). *The Art of Sanctions, An Inside View, Translation*. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. (In Persian).
- Nettitude, Accessible in: <https://www.nettitude.com/wp-content/uploads/2016/12/Nettitude-SWIFT-Threat-Advisory-Report-client.pdf>
- Pahariya, N. C. (2008). "Import Substitution and Export Promotion as Development Strategies". *Briefing Paper TDP*, 7, 2008.
- Pourahmadi, Hossein (2002). "Political Economy of Government Interaction and World Order in Foreign Policy Formulation: The Necessity of New Research in Foreign Policy". *Journal of Foreign Policy*, No. 4. (In Persian).
- Routley, L. (2012). *Developmental States: A Review of the Literature*.
- RT, "Russia & China to Extend Currency Swap Agreement to Lessen Dollar Dependence", 31 Oct 2017, Accessible in: <https://www.rt.com>.
- Samii Nasab, Mustafa (2014). "Economic Diplomacy, Strategies for Countering Economic Sanctions in the System of Resistive Economics", *Scientific Journal of Security Horizons*, No. 25. (In Persian).
- Shapoori, Mehdi; Mousavi Shafaei, Masoud and Soltaninejad, Ahmad (2017). "Security and Development Ratio; Foreign Policy Requirements", *Journal of Strategic Studies*, No. 2. (In Persian).
- Siddiqui, K. (2010). "The Political Economy of Development in Singapore". *Research in Applied Economics*, 2(2).
- Simes, Dimitri (2020). "China and Russia Ditch Dollar in Move Toward 'Financial Alliance'", Available at: The Nickel Asia <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/China-and-Russia-ditch-dollar-in-move-toward-financial-alliance>
- SIPRI, Accessible in: <https://www.sipri.org>.
- Soleimani Pournalak, Fatemeh (2015). "Requirements for Strengthening the Economic Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Post-Sanctions Situation", *Research Center of the Islamic Consultative Assembly*, Serial Number 14728. (In Persian).
- Soleimani, Fatemeh (2016). "Challenges and Necessities of Iran's Economic Diplomacy and Its Requirements in the Field of Foreign Policy". *Journal of Majlis and Rahbord*, No. 88. (In Persian).
- Spohr, A. P., & Silva, A. L. R. D. (2017). "Foreign Policy's Role in Promoting

- Development: the Brazilian and Turkish Cases". *Contexto Internacional*, 39(1), 157-178.
- Supreme Leader (20 February 2014). "Communication of the General Policies of the Resistive Economy", *The Official Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of the Grand Ayatollah Sayyed Ali Khamenei*, available at: <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=25370>. (In Persian).
- Supreme Leader (21 March 2014). "Speech of the Supreme Leader of the Revolution in the Holy Shrine of Razavi", *The Official Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of the Grand Ayatollah Sayyed Ali Khamenei*, available at: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25993>. (In Persian).
- Supreme Leader (11 March 2014). "Meeting to Explain the Policies of the Resistive Economy". *The Official Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of the Grand Ayatollah Sayyed Ali Khamenei*, available at: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25795>. (In Persian).
- Supreme Leader (23 June 2015). "Meeting with the Officials of the System". *The Official Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of the Grand Ayatollah Sayyed Ali Khamenei*, available at: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30069>. (In Persian).
- Supreme Leader (20 March 2016). "Statements in the community of pilgrims and neighbors of the holy shrine of Razavi". *The Official Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of the Grand Ayatollah Sayyed Ali Khamenei*, available at: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=32695>. (In Persian).
- Tai, W. P., & Soong, J. J. (2014). "Trade Relations between China and Southeast: Asia Strategy and Challenge". *Chinese Economy*, 47(3), 23-39.
- Wee, J. S., Phang, S. N., & Khalil, S. (2018). *The Role of Political Elites in the Development of New Villages in Malaysia*. *Development*, 8(2).
- WTO, "the Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS)", available at: <http://rtais.wto.org>.
- Yu, F. L. T. (2017). "Neo-Mercantilist Policy and China's Rise as a Global Power". *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations*, 3(3), 1043-XV.